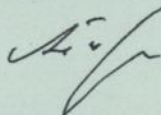

**НАЦІОНАЛЬНА МУЗИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
ім. П.І. ЧАЙКОВСЬКОГО**

ГУРЕНКО АНАТОЛІЙ СЕРГІЙОВИЧ

УДК 781.42 + 781.5

**УЗАГАЛЬНЮЮЧО-КОНТРАПУНКТИЧНЕ ФОРМОТВОРЕННЯ
ЯК КАТЕГОРІЯ СУЧАСНОГО МУЗИЧНОГО МИСЛЕННЯ
(НА МАТЕРІАЛІ МУЗИКИ ЮРІЯ ІЩЕНКА)**

Спеціальність 17.00.03 - Музичне мистецтво

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата мистецтвознавства

Київ - 2004

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі історії української музики Національної музичної академії України ім. П.І.Чайковського Міністерства культури і мистецтв України.

Науковий керівник:

кандидат

ЛННБ України ім.В.Стефаника

Некра

00761727 (U)

Націон

ім. П.

української музики (Київ).

Офіційні опоненти:

доктор мистецтвознавства, професор
Деменко Борис Вадимович,
Київський національний університет культури
і мистецтв, професор кафедри теорії музики,
фортепіано і музичного виховання (Київ);

кандидат мистецтвознавства, доцент
Хіврич Людмила Миколаївна,
Національна музична академія України
ім. П.І. Чайковського, доцент кафедри теорії
музики (Київ).

Провідна установа:

Харківський державний університет мистецтв
ім. І.П. Котляревського, кафедра гармонії та
поліфонії (Харків).

Захист відбудеться «26» січня 2005 р. о 15 год. 30 хв.
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.005.01 по захисту
дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора наук у Національній
музичній академії України ім. П.І.Чайковського за адресою: 01001,
Київ-1, вул. Архітектора Городецького, 1-3, 2-й поверх, ауд. 36.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної музичної
академії України ім. П.І.Чайковського.

Автореферат розіслано «23» грудня 2004 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради,
кандидат мистецтвознавства, доцент

Кож. І.М. Коханик

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЇ

Актуальність теми дослідження. На межі XX і XXI століть у музикознавстві посилюється увага до іманентної змістовності музичного мистецтва, музичного твору. Розкриттю сутності одного із сучасних рішень музичної форми присвячена дана робота.

Історичний генезис у музичному мисленні взаємозв'язку явищ, яким відповідають основні поняттєво-складові назви пропонованої дисертації ("узагальнення", "контрапункт", "формотворення") припадає на межу першого та другого тисячоліть. У сучасному музичному мистецтві поняття "узагальнення", "контрапункт", "формотворення", зберігаючи належність до основоположних категорій музичного мислення, набули широкої значимості. Узагальнення, як атрибут розвитку, посилює свою роль у зв'язку із історично-поступовим зростанням цілісності музичної форми. Контрапункт та поліфонія в історичному розвитку, особливо у XX столітті, розширюють сферу своєї дії, охоплюючи не лише фактурні явища, але і формотворення в цілому. У музичному формотворенні, як наслідок історичного розвитку, відбувається зростання структурно-системної складності (при різних масштабах і типах організації).

В аспекті щойно зазначених особливостей органічно-системний взаємозв'язок індивідуалізованого прояву названих трьох категорій музичного мислення (узагальнення, контрапункту <поліфонії> і формотворення) в Узагальнюючо-контрапунктичному формотворенні (УКФ) визначає **актуальність** даного дослідження.

Метою дослідження стала *фіксація явища системного прояву УКФ*, а також *розвиток теорії* поліфонічного формотворення в плані УКФ як сучасної особливості музичного мислення.

Теоретичні завдання роботи:

- дослідити сучасний стан музикознавчої думки в галузі поліфонії (контрапункту) в аспекті УКФ;
- простежити історичні передумови появи системного прояву УКФ;
- на основі сучасних досягнень музикознавчої думки визначити основоположні риси УКФ;
- розробити методіку аналізу УКФ, понятійну систему та термінологічний апарат;
- дослідити дію УКФ у Дев'ятому і Десятому струнних квартетах та Четвертій симфонії Юрія Іщенка як приклади системного прояву даної особливості формотворення;
- показати принципово-широкі художні можливості УКФ;
- класифікувати різновиди прояву узагальнення в УКФ.

Об'єкт дослідження – формотворчі процеси у сучасному мисленні.

УКФ ім. В. Стефанька
Київ, Україна

Предмет дослідження – Узагальнюючо-контрапунктичне формотворення як категорія сучасного музичного мислення.

Матеріалом для аналізу обрано Дев'ятий (1997 р.) і Десятий (2000 р.) струнні квартети та Четверту симфонію (1976 р.) українського композитора Юрія Іщенка – автора численних творів, серед яких: п'ять симфоній, три симфонічні поеми, чотири інструментальних концерти, одинадцять струнних квартетів, ансамблі для різних складів інструментів, п'єси для ряду інструментів, три опери, дві кантати, вісім вокальних циклів, романси, пісні та ін. Матеріал трьох творів, обраних для аналізу та ілюстрації теоретичних положень дисертації, є характерним прикладом тих новітніх процесів в сучасній музиці, які стають об'єктом даного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано за планом науково-дослідної роботи кафедри історії української музики Національної музичної академії України ім. П.Чайковського. Дисертація відповідає темі №2 "Українська музика в контексті світової музичної культури" перспективного тематичного плану науково-дослідної діяльності Національної музичної академії України ім. П.І.Чайковського на 2000-2006 р.р.

Методологічну основу дисертації становлять наукові положення, розроблені музикознавцями України та інших країн:

- базовими методологічними засадами дисертації є наукові розробки Н.Герасимової-Персидської (зокрема, просторово-часові аспекти музичного мислення), Н.Горюхіної (зокрема, узагальнення у музичному мисленні та питання форми і стилю), І.Котляревського (зокрема, понятійність і системність музичного мислення).
- в галузі музичної форми, музичної мови, музичного стилю, а також художнього процесу - роботи Б.Асаф'єва, В.Бобровського, Т.Бондаренко, В.Валькової, Н.Горюхіної, Г.Григор'євої, Б.Деменка, В.Задерацького, О.Зінкевич, Т.Кравцова, Л.Мазеля, В.Москаленка, А.Мухи, Є.Назайкінського, Н.Очеретовської, І.Пясковського, К.Руч'євської, В.Самохвалова, С.Скребкова, П.Стоянова, Д.Терент'єва, М.Тіца, С.Тишка, Ю.Холопова, В.Холопової, В.Ценової, В.Цуккермана, С.Шипа та ін.
- в галузі контрапункту, поліфонії, фактури, а також психології – роботи Л.Виготського, Н.Герасимової-Персидської, А.Дмитрієва, А.Должанського, Ю.Євдокімової, В.Задерацького, І.Кузнецова, Г.Ляшенка, Є.Назайкінського, В.Протопопова, О.Ровенка, С.Рубінштейна, І.Скребкової-Філатової, Ю.Тюліна, Т.Франтової, Л.Хіврич, В.Холопової, К.Южак та ін.
- в галузі тембру і оркестровки, котрі у даному дослідженні не входять до ряду основоположних, але є істотно-значущими, в якості

методологічно-спрямовуючих, стосовно обраної теми дослідження, є наукові положення робіт М.Бера, Ю.Іщенка, І.Фінкельштейна.

Відповідно до мети і завдань дослідження у дисертації застосовано метод системного аналізу. Сутнісні риси застосування цього методу у музикознавстві розкрито, зокрема, в роботах Н.Горюхіної, Н.Герасимової-Персидської, І.Котляревського, Л.Мазеля, В.Москаленка, І.Пясковського. У даному дослідженні метод системного аналізу використано у варіантності таких підходів: системно-структурний, структурно-функціональний, логіко-конструктивний, порівняльно-типологічний, історико-стильовий. Поняття "метод дослідження" у дисертації прийнято як спрямованість на розкриття іманентної художньо-змістової сутності музичного твору.

Наукова новизна:

1. Вперше зафіксовано у музичному формотворенні системно-розгорнений прояв фактору узагальнення в композиційно-драматургічному розвитку музичного твору як результат музично-психологічного поширення природи контрапунктичного сполучення (стретної імітаційності) на композиційно-драматургічну цілісність музичної форми, тобто, створення метаполіфонії в УКФ. Формотворчо-розгорнена системність фактору узагальнення у композиційно-драматургічному розвитку в умовах УКФ виявляє себе в таких найбільш загальних проявах:
 - монофункціональність і поліфункціональність узагальнення;
 - поліступеневість узагальнення;
 - полістильова семантика історико-стильового узагальнення.
2. Розроблено відповідну методика, понятійну систему та термінологічний апарат дослідження УКФ.
3. Досліджено формотворчу виразність узагальнення у системності таких формотворчих характеристик:
 - монофункціональність і поліфункціональність;
 - різновиди поліфонії: мікрополіфонія, медіополіфонія, макрополіфонія, метаполіфонія (із об'єднуючою роллю метаполіфонії);
 - полістильова семантика історико-стильового узагальнення.
4. Розглянуто художню виразність УКФ у таких значеннях:
 - сучасна новація як природний етап історичної еволюції музичного формотворення (європейського);
 - характерна особливість індивідуального композиторського стилю Ю.Іщенка;
 - індивідуалізація авторських рішень у різних музичних творах.
5. Створено спеціальну наукову теорію Узагальнюючо-контрапунктичного формотворення.

Вищезазначене вказує на істотно-новий аспект прояву у

композиторській творчості та вивчення у музикознавчому дослідженні взаємозв'язку "форми-схеми" та "форми-процесу".

Практична значимість роботи полягає у можливості використання її положень в науковому дослідженні питань контрапункту, поліфонії, музичної форми, взаємозв'язку історичної спадкоємності та історичного оновлення у музичному формотворенні. Матеріали дисертації можуть бути використані у вузівських курсах поліфонії, аналізу музичних творів, композиції.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Дисертацію було обговорено на засіданнях кафедри історії української музики Національної музичної академії України ім. П.Чайковського. Ряд наукових положень дисертації оприлюднено на наукових конференціях: "Актуальные вопросы развития культуры и искусства" (Одеська державна консерваторія ім. А.В.Нежданової, 1987 р.); Всеукраїнська науково-творча конференція "Проблеми розвитку художньої культури" (Київський державний інститут культури, 1994 р.); Друга конференція з ритмології (Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського Національної академії наук України, 2004 р.); "Мова і культура" (Інститут філології Київського національного університету ім.Тараса Шевченка, 2004 р.).

Публікації. Матеріали дослідження опубліковано в 7-ми публікаціях, із них три у фахових виданнях.

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаної літератури (243 позиції), шести додатків. Повний обсяг дисертації складає 305 сторінок, обсяг основного тексту – 185 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено мету і завдання дослідження. Безпосередньо по даній темі література відсутня. Враховуючи, що об'єкт дослідження, як феномен формотворення, є природним етапом в історичному розвитку європейської музики, в огляді вказано літературу, в якій відмічено ознаки формотворчого розвитку, котрі можна віднести до історичної предтечі УКФ.

Для встановлення предметної спрямованості огляду літератури у Вступі попередньо зазначено риси музичного формотворення, які можна вважати такими, що відносяться до історичної предтечі УКФ, зокрема, його різновидів "узагальнення *пряме*" (завершуюче інтегрування попередньо експонованих компонентів) та "узагальнення-*витік*" (початкове синкретичне експонування з подальшою диференціацією компонентів), вказуючи відповідність зазначених формотворчих рис новим термінам в системі УКФ.

Це - відтворення певним чином провідних інтонаційних характеристик композиційно-драматургічної континуальності цілісної композиції (узагальненого номінального композиційно-драматургічного модусу), в якості узагальнюючого результату (узагальнюючого димінутійного композиційно-драматургічного модусу) її здійсненого розвитку, в композиційно-завершальному розділі музичної форми (предтеча *узагальнення прямого*) або відтворення певним чином провідних інтонаційних характеристик композиційно-драматургічної континуальності цілісної композиції, в якості передбачувального узагальнення її очікуваного розвитку, котре втілено в композиційно-початковому розділі музичної форми (предтеча *узагальнення-витоку*).

Появу в результаті формотворчого розвитку (взаємодії *узагальнення прямого* і *узагальнення-витоку*) інтонаційного феномену, що виявляє іманентно-інтонаційну змістовність і концепційно-спрямовану значущість композиційно-початкового інтонаційного матеріалу, необхідно вважати *реузагальненням* в УКФ. Літературу, в котрій було б відмічено характеристики формотворення, які можна віднести до історичної предтечі феномена *реузагальнення*, не виявлено (існуючі в ряді робіт терміни із префіксом "ре", як носія семантики зворотності, до природи *реузагальнення* не відносяться).

По кожній названій в огляді літератури роботі вказано, який компонент її змісту знайшов історичне продовження у певній характеристиці УКФ.

Названі вище попередньо сформульовані риси УКФ (відповідно до історичної предтечі УКФ) є вихідною теоретичною установкою стосовно викладу теоретичних положень у першому розділі.

У розділі 1 «Онтологічні основи УКФ» розглянуто теоретичні основи УКФ.

Підрозділ 1.1. «Основні складові поняття "УКФ"» присвячено найважливішим аспектам прояву УКФ.

1.1.1. Онтологічний аспект дослідження. По відношенню до об'єкта дисертаційного дослідження семантичну основу обраного орієнтуючого підходу до визначення поняття і терміну "*онтологія*" (існування незалежної від свідомості об'єктивної дійсності) необхідно уявляти (в плані абстракції) як сутність об'єкту дослідження, котра не змінюється від дії методів дослідження, їх спрямованості і характеру сполучення із об'єктом дослідження.

1.1.2. УКФ - сучасний етап історичного розвитку музичного формотворення. Виникнення даного типу формотворення узагальнює історичний розвиток поліфонічного мислення від його зародження (в кінці першого тисячоліття) до теперішнього часу, зокрема, постійно зростаючу протягом останніх століть взаємодію типів та особливостей формотворення, що виявляє себе в ряді синтетичних формотворчих явищ, особливо

таких: 1) велика поліфонічна форма (В.Протопопов); 2) Процеси історичного узагальнення у музичних формах Бетховена (В.Протопопов); 3) поліфонічна симфонічність (В.Задерацький); 4) структурна модуляція (Є.Назайкінський); 5) взаємодія форм (П.Стоянов).

Після зазначених найбільш загальних етапів історичної підготовки УКФ звернено увагу на дещо локальніші прояви (різнопланові і сутнісно-характерні) даної історичної підготовки. Такі прояви розглянуто за матеріалами музикознавчих робіт М.Аркад'єва, Т.Бондаренко, Н.Герасимової-Персидської, Н.Горюхіної, Е.Курта, Є.Назайкінського, В.Протопопова, І.Пясковського, В.Рожновського, К.Руч'євської, Т.Франтової, В.Холопової, Ю.Холопова, В.Ценової.

1.1.3. Методологічні орієнтири. З урахуванням викладених у Вступі мети, завдання, методологічних основ дисертаційного дослідження, відмічено методологічні орієнтири (наприклад, уточнення самого предмета, усвідомлення історичної процесуальності, модус переосмислення, основні логіко-конструктивні принципи, роль окремих характеристик формотворення як елементів формотворчої системи художньої цілісності твору та ін.) відносно наукових положень робіт ряду музикознавців, зокрема, Н.Герасимової-Персидської, Н.Горюхіної, В.Задерацького, І.Котляревського, Л.Мазеля, І.Пясковського, К.Руч'євської. Зазначені методологічні орієнтири конкретизують концепційно-спрямовану значимість далі викладених основних характеристик найважливіших компонентів поняття УКФ.

1.1.4. Базисно-методологічні основи.

1.1.4а. Понятійність і системність. Серед існуючих визначень "поняття" таким, із котрим найбільшою мірою узгоджені концепція, понятійна система та термінологічний апарат дисертації, є наступне: поняття узагальнює увесь досвід практичної, теоретичної діяльності, а також духовного оволодіння матеріалом мистецтва (І.Котляревський).

В даній роботі обрано шлях впровадження термінологічних нововведень у діалектичному сполученні такої пари спрямувань: на стабілізацію інваріантності як знак усталеності та широти дії, а також на диференціацію варіантності як знак необхідної конкретизації. Сполучення названих двох спрямувань-тенденцій є знаком інтра- та екстра-системності понятійно-термінологічної змістовості дисертаційного дослідження.

1.1.4б. Просторово-часовий аспект УКФ. Сутності УКФ іманентно притаманна логіка панвекторності просторово-часових характеристик формотворчо-узагальнюючих взаємозв'язків в інтра- та екстра-сферах системної цілісності предмета музично-художнього мислення.

Кристалізація розгорненого прояву феномена УКФ є невід'ємною від діалектичного взаємопроникнення як "процесуальності-плинності" в плані прояву аспектів Часу і Простору (Н.Герасимова-Персидська), так і

"структурності-системності", що виявляє себе, зокрема, в тому, що у формотворчо-узагальнюючих розділах звуковий матеріал втілює одночасно дві семантичні значимості своєї композиційно-драматургічної змістовості. Перша семантична значимість (семантика узагальненого) даного композиційного розділу утворена змістовістю, котра становить (стосовно цілісного твору) прояв переважно феномену процесуальності, тобто, дана змістовість є просторово-часовим фрагментом композиційно-драматургічної узагальненої цілісності твору; друга семантична значимість (семантика узагальнюючого) даного композиційного розділу утворена змістовістю, котра становить (першочергово, стосовно цілісності твору) прояв переважно феномену структурності, тобто, дана змістовість є просторово-часовим репрезентантом (узагальнюючим) композиційно-драматургічної цілісності твору. Взаємопроникнення процесуальності і структурності в даній формотворчій ситуації збагачено природою імітаційної *стретності*, котра притаманна дії УКФ (див. п. 1.1.10).

Суттєво нова система організації часового аспекту в УКФ створена концепційно-значущою психологічною взаємодією фізичного музичного часу і його психологічною формотворчо-узагальнюючою модифікацією в просторово-часовому континуумі музичного твору.

1.1.4в. **Поняття "узагальнення"**. У дисертації, відповідно до обраної концепції, узагальнення розглянуто як фактор композиційно-драматургічної цілісності твору в умовах УКФ. Базово-методологічною основою у розумінні формотворчої значимості узагальнення стали наукові положення робіт Н.Горюхіної, зокрема, стосовно того, що узагальнення і є розвиток, який досяг своєї єдності, відобразив цілісність явища, а також що узагальнення проектує часову координату на одну точку цілісного уявлення.

1.1.5. **Поліфонія. Контрапункт. Поліфонічність.**

Контрапунктичність. Спільним компонентом для даних чотирьох понять є поняття *формотворчо-контрапунктична лінія* (у відповідності із дисертаційною концепцією). Формотворчо-контрапунктична лінія – це драматургічно-цілісний просторовий компонент музичної форми у континуально- або дискретно-часовому прояві, що наділений самостійною виразністю і який контрапунктично взаємодіє з іншими однорівневими драматургічно-цілісними просторово-часовими компонентами музичної форми. Визначником одиниці драматургії виступає, як відмітив В.Бобровський, тип виразності.

Відповідні чотири поняття визначено у дисертації як просторово-часові категорії музичного мислення.

Поліфонія - це просторова значимість *одночасного сполучення процесуально-виявлених змістовностей* однорівневих, за мовними параметрами, формотворчо-контрапунктичних ліній у взаємодії їх інтонаційно- та логіко-формотворчих значень.

Контрапункт, при розумінні поняття *точковість* у значенні *просторово-часової континуальності*, - це просторова значимість одночасного сполучення часових точкових змістовностей однорівневих, за мовними параметрами, формотворчо-контрапунктичних ліній у взаємодії їх інтонаційно- та логіко-формотворчих значень.

Поліфонічність - це *плинність* часової значимості у просторовому сполученні *процесуально-виявлених змістовностей* однорівневих, за мовними параметрами, формотворчо-контрапунктичних ліній у взаємодії їх інтонаційно- та логіко-формотворчих значень.

Контрапунктичність - це *плинність* часової значимості у послідовності *просторово-точкових сполучень* часових точкових змістовностей однорівневих, за мовними параметрами, формотворчо-контрапунктичних ліній у взаємодії їх інтонаційно- та логіко-формотворчих значень.

1.1.6. Система різновидів мікро-, медіо-, макро-, мета- поліфонії та контрапункту. Для характеристики даної системи введено такі поняття: формотворчий фактор тематизму, формотворчий фактор поліфонічного сполучення, формотворчий фактор контрапунктичного сполучення.

Названі формотворчі фактори у своїй диференціації за різновидами поліфонії та контрапункту вказують на специфіку поліфонічного та контрапунктичного сполучення формотворчо-контрапунктичних ліній у кожному із обраних різновидів поліфонії та контрапункту.

Характерним для кожного із даних чотирьох різновидів поліфонії та контрапункту буде наступне:

"мікро-" - мікрозміни у музичній тканині надбагатоголосся, котрі утворюють сонорну виразність мікрополіфонії (термін Д.Лігеті);

"медіо-" - єдність диференційованого сприйняття мовно-параметрових характеристик і безпосереднього сприйняття масштабної цілості тематичних структур, що властиве масштабним межах від одиничного тону до простих форм;

"макро-" - наявність декількох (двох-трьох) драматургічних монозмістовостей формотворчої цілості із проявом кожної у своєму характерному композиційно-дискретному викладі (макротема - термін В.Валькової);

"мета-" - набуття композиційно-драматургічним модусом цілісної форми тематизованого значення в умовах УКФ.

1.1.7. Деякі загальні характеристики поліфонії та контрапункту в УКФ у їх формотворчо-логічній співвіднесеності із спорідненими явищами. Зазначено ряд показників, відмічених у музичній науці котрі належать як до основного поняття дисертації, так і до сучасно-музикознавчої інтерпретації поняття "поліфонія" ("контрапункт") по таких групах: А) сфера сучасного розуміння поліфонії та контрапункту в їх історичному становленні; Б) сфера загально-характерних ознак сучасного поліфонічного

мислення; В) сфера відносно більшої спрямованості до аспекту *уявного* специфіки поліфонії в УКФ.

1.1.8. **Аспект психологічного у музичному мисленні.** Феномен УКФ полягає, насамперед, у сфері *психологічного* у музичному формотворенні. Сутність УКФ є особливим проявом того, що кожний психологічний акт, як зазначив С.Рубінштейн, є і частиною реальної дійсності, і відображенням дійсності.

1.1.9. **Етимологія складових основного терміну та їх використання у музичній науці у значеннях, близьких концепції дослідження.** В плані специфіко-визначальних компонентів основного терміну та його найважливіших похідних розглянуто етимологію їх складових: "узагальнююча", "контрапунктична", "модальна", "димінуйційна", "аугментайційна", "стретна" (стосовно форми), а також - "номінальний" (стосовно композиційно-драматургічного модусу).

Із існуючих музикознавчих інтерпретацій поняття "узагальнення" дуже близьким поняттю "УКФ" є поняття "узагальнююча подія" ("обобщающее событие" – рос.) К.Руч'євської. У запропонованому К. Руч'євською терміні привертає увагу сполучення етимонів ("обобщающее", "со-бытие"), що у даній сукупності може бути інтерпретоване як існування паралельно із Буттям варіантності Буття, котра створює узагальнення Буття.

1.1.10. **Сутність феномену УКФ** полягає у формотворчому значенні всеохоплюючої діалектичності контрапунктично-поліфонічного розвитку, при якому специфіко-визначальним атрибутом формотворчого змісту є уявне контрапунктичне сполучення формотворчо-узагальненої та формотворчо-узагальнюючої значимостей, притаманних, відповідно, номінальному (узагальненому, безпосередньо-сприйнятому в реальному звучанні) і димінуйованому (узагальнюючому, опосередковано-сприйнятому в уявному звучанні) композиційно-драматургічним модусам. Виникає УКФ завдяки створенню в окремому композиційному розділі інтонаційно-драматургічного змісту, якому притаманна узагальнено-узагальнююча композиційно-драматургічна полісемантика із поліфонічно-контрапунктичною логікою взаємоспіввіднесеності формотворчо-сміслових компонентів. Останні утворені мисленневою диференціацією композиційно-драматургічного змісту твору на узагальнену (безпосередньо-сприйняту, у даному розділі - як фрагмент узагальненої цілісної форми) і узагальнюючу (опосередковано-сприйняту, у даному розділі - як узагальнення цілісної форми) складові.

Розглянуто основні композиційно-драматургічні фактори феномену "УКФ" (фактори: контрапунктування, узагальнення, імітаційної стретності).

1.1.11. **Функціональність в УКФ.** В даному підрозділі розглянуто:

- висвітлення поняття "функціональність" у музичній науці;
- порівняльну характеристику трьох основних функціональних різновидів узагальнення в

УКФ (узагальнення прямого, узагальнення-витоку, реузагальнення) в загально-теоретичному, філософському та спеціально-теоретичному значеннях;

• монофункціональність і поліфункціональність узагальнення в УКФ.

Початкову характеристику трьох основних (монофункціональних) різновидів узагальнення в УКФ дано у попередньому визначенні основного поняття у Вступі.

Магістрально-трихотомічна поліфункціональність узагальнення утворюється при наскрізній, на протязі цілісної форми, дії кожної із трьох узагальнюючо-контрапунктичних функцій.

Ланцюгово-трихотомічна поліфункціональність узагальнення утворюється при "ланцюговому" типі сполучення композиційно-фрагментарних протяжностей дії *узагальнення-витоку* та *реузагальнення* і наскрізної (об'єднуючої) дії *узагальнення прямого*

1.1.12. **Аспект тембру.** У дисертаційному дослідженні відмічено деякі риси аспекту тембру у відмінності їх прояву в системі узагальнюючо-контрапунктичних функцій.

1.1.13. **Загальний аспект поняття "музична форма".** Запропоновану Б.Асаф'євим логіко-тріаду "поштовх - розвиток – замикання" або "тезис - антитезис – синтез" можна, стосовно УКФ, при діалектичному підході інтерпретувати таким чином: • тезис - альтертезис - метатезис (у монофункціональності); • тезис - альтертезис - інтратезис (у магістрально-трихотомічній поліфункціональності); • тезис - альтертезис - інтертезис (у ланцюгово-трихотомічній поліфункціональності).

1.1.14. **Визначення основного поняття дисертаційного дослідження.** Узагальнюючо-контрапунктичне формотворення – це психологічна просторово-часова сфера прояву музичного явища в плані виявлення у ньому формотворчо-іманентної одночасності існування, в якості уявно-контрапунктичного сполучення, безпосередньо-сприйнятого номінального (узагальненого) і опосередковано-сприйнятого димінуйованого (узагальнюючого) композиційно-драматургічних модусів художньо-сміслові змістовності цілісної форми даного музичного явища як об'єкту музичного мислення.

Підрозділ 1.2. "Класифікація узагальнення в УКФ" присвячено системності узагальнення в УКФ, як основній ознаці розгорненого прояву УКФ.

1.2.1. **Класифікація узагальнення за загально-науковими характеристиками.** 1. Просте узагальнення. 2. Системне узагальнення. 3. Понятійне узагальнення: а) монопонятійне; б) системно-понятійне; в) метапонятійне.

1.2.2. Класифікація узагальнення за спеціально-науковими характеристиками в УКФ.

I. Типи формотворчо-контрапунктичних функцій узагальнення:

А. Монофункціональне узагальнення: 1. Узагальнення пряме. 2. Узагальнення-витік. 3. Реузагальнення: а) початкове; б) сполучне; в) плинне; г) локальне; д) підсумкове; е) концепційне: інтрасемантичне та інтерсемантичне.

Б. Поліфункціональне узагальнення: 1. Магістрально-трихотомічне (з інтрасемантичним концепційним реузагальненням); 2. Ланцюгово-трихотомічне (з інтерсемантичним концепційним реузагальненням).

II. Види узагальнень: 1. композиційно-драматургічне (одноступеневе, поліступеневе); 2. історико-стильове.

III. Формотворчі рівні прояву узагальнення: 1. Загально-логічні рівні (запропоновано Н.Горюхіною): а) семантичний; б) синтаксичний; в) композиційний; г) драматургічний; д) концепційний 2. Масштабно-структурні рівні: а) мікро- (в мікрополіфонії); б) медіо- (в медіополіфонії); в) макро- (в макрополіфонії); г) мета- (в метаполіфонії). 3. Параметро-мовні рівні (поняття параметру музичної мови запропоновано В.Холоповою): а) мелодичний; б) ритмовий; в) оркестрово-фактурний; г) оркестрово-тембровий.

Закладені в класифікації евристичні можливості можуть сприяти віднайденню індивідуально-пошукових композиторських, виконавсько-інтерпретаторських, слухацько-інтерпретаторських та музикознавчо-дослідницьких шляхів.

Висновки першого розділу. Природність новаторської суті УКФ полягає в тому, що воно, ґрунтуючись на загальних закономірностях розвитку, особливостях загального і музичного мислення, спираючись на історично стійкі принципи композиційних структур, котрі виявились найбільш гнучкими і емоційними (Л.Мазель), враховуючи значне коло сучасних пошуків в галузі музичної форми, кристалізувало розгорнений прояв нового типу драматургічної організації (і відповідно - композиційної структури), системно розширивши сферу поліфонії та контрапункту. Новаторство УКФ доцільно вважати системно-діалектичним новаторством, котре складає діалектичний етап історичного розвитку музичної форми.

У розділі 2. “Монофункціональність узагальнення в УКФ” розглянуто художні рішення УКФ в умовах монофункціональності узагальнення.

2.1. Узагальнення пряме (на матеріалі Дев'ятого струнного квартету). Основну спрямованість смислової сфери художньої форми Дев'ятого квартету визначають питання Життя і Смерті, Добра і Зла, Прекрасного і Потворного, Вічного і Миттєвого.

В плані УКФ розглянуто у третій (фінальній) частині вузлові точки формотворення, тобто, співставлено їх смислові значення (інтонаційного, композиційного, драматургічного порядку) у двох контрапунктуючих композиційно-драматургічних модусах: номінальному (третя частина циклічної форми) і димінуйованому (димінучія циклічної форми).

Узагальнення в Дев'ятому квартеті поліструктурне; до його структур можна віднести:

1. Концепцію твору (бачення Природи як найвищої Гармонії та уявлення про Людину як невід'ємну частку Природи - частку найбільш багату, складну і гнучку в своїй сутності);
2. Драматургію (зовні - типа безконфліктної, але внутрішньо - з досить напруженим розвитком від ледь наміченого потенціалу до максимально динамічної напруженості);
3. Типи формотворення (варіантний, поліфонічний, сонатний) з їх формотворчою функціональністю;
4. Узагальнюючо-контрапунктичну форму (димінучійно-стретну);
5. Системи звуковисотної організації (модальність, тональність, серійність);
6. Системи звукочасової організації ("тональна" - тактова і модальна часові організації);
7. Тембросонорну драматургію (зміна тембрів на грані розділів; зростання напруженості сонора на кульмінаціях);
8. Жанрові першоелементи (григоріанський хорал, зокрема - секвенція "Dies irae", гавот, елегія, бурлеск);
9. Систему кадансів (сполучення функцій завершення та зв'язку на різних масштабних рівнях формоутворення);
10. Систему різновидів поліфонічного розвитку: а) імітаційна поліфонія; б) пластова поліфонія; в) архаїчний принцип бурдона; г) античний принцип хорового антифону; д) риси гетерофонії; е) риси поліфонії типу "cantus firmus"; є) моноритмічне багатоголосся (зустрічається у Окегема); ж) симультанна еквіритмічна варіантність як сучасна трансформація особливостей старовинної поліфонії (споріднені риси зустрічаються, наприклад, у Дюфаї); з) риси сонорної поліфонії; і) риси мікрополіфонії; ї) медіополіфонія; к) макрополіфонія; л) метаполіфонія;
11. Основні синтаксичні структури: мотив, фраза, речення, період (диференційовано у циклічній формі).

2.2. Історико-стильове узагальнення при монофункціональності в УКФ (на матеріалі Дев'ятого струнного квартету). Історико-стильове узагальнення в УКФ (при моно- і полі-функціональності) - це композиційно і драматургічно цілісне втілення у формотворчому процесі музичного твору естетико-стильових і техніко-композиційних характеристик, властивих

певним історико-стильовим етапам розвитку поліфонічного музичного мислення. У даному розділі вказано формотворче значення у Дев'ятому квартеті перетворених історико-стильових характеристик.

Висновки другого розділу. За принципом дії і організації музичної форми дві узагальнюючо-контрапунктичні функції (*узагальнення пряме* в димінуційно-стретній і *узагальнення-витік* в аугментаційно-стретній формах) є аналогічними, а тому виявляється припустимим у дослідженні розгляд однієї функції, в даному випадку - *узагальнення прямого*. В Дев'ятому квартеті найбільш значимою структурою узагальнення є система різновидів поліфонії мікро-, медіо-, макро-, мета-. Індивідуальність узагальнення історичного розвитку поліфонії у Дев'ятому квартеті обумовлена, значною мірою, розгорненим проявом історико-стильового узагальнення. У даному квартеті втілено семантику основних історико-стильових етапів розвитку європейського музичного мислення (в першу чергу, особливостей поліфонічного формотворення): античність, григоріанський хорал, строгий стиль, вільний стиль, класицизм, романтизм, ХХ століття.

У розділі 3. "Поліфункціональність узагальнення в УКФ" розглянуто художні рішення УКФ в умовах поліфункціональності узагальнення.

3.1. Магістрально-трихотомічна функціональність узагальнення в УКФ (на матеріалі Четвертої симфонії "Епічна"). Природа *магістрально-трихотомічної функціональності узагальнення* (див. розд. 1.1.11.) в Четвертій симфонії відповідає створенню такої концепції: іманентна багатоплановість розвитку всемірної Нескінченності цілісного світу у невпинному полі-просторово-часовому протистоянні природно-творчих і природно-руйнівних сфер із результативно-підсумковим вивільненням глибинно-природних життєдайних сил.

Фактором контрапунктичної однорівневості узагальнюючо-контрапунктичних функцій виступає їх системно-функціональна взаємодоповнюваність у сукупності із єдністю інтонаційно-драматургічної системи циклічної форми, на основі котрої в кожній із функцій УКФ факторами внутрішньо-функційної однорівневості формотворчо-контрапунктичних ліній є першочергово, варіантна природа композиційно-драматургічної модальності формотворчо-контрапунктичних ліній із відносною рівнозначністю всіх параметрів музичної мови. Значення формотворчо-контрапунктичних ліній мають: в *узагальненні прямому* - види композиційно-драматургічних модусів; в *реузагальненні* - типи оркестрово-контрапунктичних ліній (ОКЛ); в *узагальненні-витоку* - типи оркестрово-контрапунктичного розвитку (ОКР). ОКЛ - це вияв в оркестровій тканині формотворчо-контрапунктичної лінії. ОКР - це розвиток ОКЛ в оркестровій тканині.

Різновиди ОКЛ: лінії з провідним значенням певного інструментального голосу; лінії комбінованої оркестрової фактури з провідним значенням певного параметру музичної мови; лінії оркестрових груп; оркестрово-синтетична лінія.

Переважаючими формотворчо-вирішальними типами ОКР є інтраконтрапунктичний розвиток, контрапунктично-модуляційний розвиток, вертикально-рухомий оркестрово-модуляційний розвиток.

Індивідуальність трактовки просторово-часової організації музичної форми в умовах *магістрально-трихотомічної функціональності узагальнення* створює художню змістовність епічного жанру, котрій відповідає пропонуваній у дисертаційному дослідженні підзаголовок до назви симфонії "Незнищенність Життєдайності Світу".

3.2. Ланцюгово-трихотомічна функціональність узагальнення в УКФ (на матеріалі Десятого струнного квартету). Індивідуалізація художнього вирішення у Десятому квартеті ідеї цілісного формотворення нерозривно пов'язана з відібраною образно-змістовою конкретикою, котру можна визначити таким чином: елегійність відходу вечірнього сонця до межі горизонту, котра (межа), будучи завершенням даності, є початком наступної невідомості. Таке розуміння зазначеної *розмежованості* в обраній образній конкретиці обумовлене концепційною спрямованістю драматургічного розвитку формотворення квартету на художнє виявлення іманентної грані між *a priori* альтернативними образними сферами, що сутнісно є невід'ємним від створення художньої змістовності форми квартету - розуміння континуальності *світу* як *нескінченності*, зокрема, як *нескінченної духовності* людської особистості. За концепцією квартету *духовність* захищає *людину* від повсюдного протистояння (відкритого або прихованого) всього протидіючого.

Грань між протиставленими образними сферами поширюється на всі просторово-часові рівні композиційно-драматургічного розвитку циклічної форми і нерозривно пов'язана з такими характеристиками формотворення Десятого квартету як *розмежовуючо-сполучна кадансовість* і *стретність* (імітаційна), котрі є атрибутивними стосовно *ланцюгової трихотомічності узагальнення* в своїй взаємній триєдності і виступають одночасно показниками, причиною і наслідком плинності, інтрасуперечності і єдності *розвитку*.

Ланцюгова природа змістовності формотворення полягає, значною мірою, у проникненні в змістову глибину композиційно-вихідної даності через поступовість ("плинність") розгорнення композиційно-чергових формотворчо-смыслових шарів (див. розд. 1.1.11). *Реузагальнення* виявляють внутрішні характеристики, *узагальнення-витоки* створюють розгорнення характеристик, *узагальнення* *пряме* виконує об'єднуючу роль. *Реузагальнення*

попередніх розділів стають початками *узагальнень-витоків* наступних розділів.

Висновки третього розділу. Поліфункціональність в УКФ створює вельми істотну внутрішню насиченість розвитку музичної форми. *Магістрально-трихотомічній поліфункціональності* притаманна тенденція до епічності, *ланцюгово-трихотомічній поліфункціональності* – до ліричності.

ВИСНОВКИ. У дисертаційному дослідженні створено спеціальну наукову теорію конкретного типу музичного формотворення - Узагальнюючо-контрапунктичного.

Загально-наукові ознаки теорії УКФ зорієнтовані на наукові положення робіт Г.Рузавіна і М.Мостепаненка. Сутність структури теорії УКФ складає наявність системи абстрактних об'єктів, котрі створюють концептуальний базис теорії (Г.Рузавін), тобто, дана теорія є відображенням глибинних зв'язків, котрі властиві галузі явищ, що об'єднує ряд груп (М. Мостепаненко).

Спеціально-наукові ознаки теорії УКФ зорієнтовані на наукові положення робіт Н.Горюхіної і Є.Назайкінського. Теорія УКФ відповідає сучасним тенденціям розширення загальної теорії музичної форми тим, що розглядає і принцип розвитку, і функціональну направленість форм, і питання сприйняття (Н.Горюхіна). У теорії УКФ відмічено прояв ознак, котрі Є.Назайкінський вважає атрибутивними складовими поняття *повна теорія будь-якої конкретної музичної форми*, тобто, - це такі ознаки:

- назва форми (термін);
- визначення форми (дефініція поняття);
- характеристика художніх можливостей;
- класифікація різновидів;
- простежено історичну предтечу даного типу музичного формотворення за матеріалами музикознавчих публікацій;
- комплекс особливих естетико-теоретичних і методологічних проблем.

Створена у дисертаційному дослідженні спеціальна наукова теорія УКФ в плані вияву змісту, об'єктивного смислу абстрактних виразів (Є.Гуренко) стосовно загальних наукових теорій є науковою інтерпретацією наукових положень, розроблених, зокрема, І.Котляревським, І.Пясковським, Н.Горюхіною, Н.Герасимовою-Персидською, В.Протопоповим, В.Задерацьким у таких галузях музичної науки: • понятійність і системність у музичному мисленні; • логіка музичного мислення; • узагальнення у музичному мисленні; • просторово-часовий аспект музичного мислення; • загальні питання поліфонії; • поліфонічна симфонічність; • структурна модуляція.

Спеціальна наукова теорія "Узагальнюючо-контрапунктичне формотворення", виявивши розгорнений прояв даного сучасно-новаторського композиторськи-індивідуального типу формотворення в музиці Юрія Іщенка, припускає вірогідність подальшого широкого розвитку можливостей цього змістово-концентрованого, психологічно-насиченого, системно-розвиненого типу музичної форми.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

1. Гуренко А.С. Структурні особливості поліфонічного тематизму в інструментальних ансамблях українських радянських композиторів (на матеріалі струнних квартетів Ю.Іщенка, В.Сільвестрова, С.Станковича) // Українське музикознавство .- Вип.21.- Київ, 1986. - С.36-44.

2. Гуренко А.С. Про узагальнення в контрапунктичній димінуйованостретній формі (на прикладі Дев'ятого струнного квартету Ю.Іщенка) // Теорія і практика педагогічного процесу: Збірник наукових праць.- Харків: Каравела, 2000.- С.172- 187.

3. Гуренко А.С. Про історико-стильове узагальнення в поліфонічному формотворенні (на прикладі Дев'ятого струнного квартету Ю.Іщенка). // Проблеми особистісної орієнтації педагогічного процесу: Збірник наукових праць.- Харків: Каравела, 2000.- С. 139-150.

4. Гуренко А.С. Відносно трихотомічної функціональності узагальнення в контрапунктичному формотворенні // Удосконалення технологій та методик професійного навчання.- Київ: Науковий світ, 2001.- С.128-140,

5. Гуренко А.С. Класифікація узагальнення в контрапунктичному формотворенні // Соціально-педагогічні аспекти професійного навчання.- Київ: Науковий світ, 2002. – С. 15-18.

6. Гуренко А.С. Претворение особенностей народной полифонии в произведениях для камерного оркестра украинских советских композиторов //Тезисы докладов республиканской научно-теоретической конференции профессорско – преподавательского состава и аспирантов вузов культуры и искусства. Одесская государственная консерватория имени А.В.Неждановой. - Одесса, 1987.- С.193-195.

7. Гуренко А.С. Про цілісність музичної форми (на прикладі виявлення обумовленості форми особливостями основного тематичного ядра в Четвертому струнному квартеті Б.Бартока) // Тези доповідей Всеукраїнської науково-творчої конференції "Проблеми розвитку художньої культури". Київський державний інститут культури; факультет народної художньої творчості.- Київ, 1994.- С.95-98.

Гуренко А.С. Узагальнюючо-контрапунктичне формотворення як категорія сучасного музичного мислення (на матеріалі музики Юрія Іщенка). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства за спеціальністю 17.00.03. – Музичне мистецтво. - Національна музична академія України ім. П.І.Чайковського, Міністерство культури та мистецтв України, - Київ. 2004.

Дисертацію присвячено дослідженню системності узагальнення як атрибутивного фактора сучасного прояву просторово-часового аспекту поліфонії та контрапункту у композиційно-драматургічній цілісності нового типу музичної форми, котрий отримав у дисертаційній роботі назву Узагальнюючо-контрапунктичне формотворення.

Створено спеціальну наукову теорію конкретного типу музичного формотворення - Узагальнюючо-контрапунктичного.

Ключові слова: поліфонія, контрапункт, узагальнення, композиційно-драматургічний модус, метатема, метаполіфонія, узагальнюючо-контрапунктичне формотворення.

Гуренко А.С. Обобщающе-контрапунктическое формообразование как категория современного музыкального мышления (на материале музыки Юрия Ищенко). - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата искусствоведения по специальности 17.00.03. - Музыкальное искусство. - Национальная музыкальная академия Украины им. П.И.Чайковского, Министерство культуры и искусств Украины, - Киев, 2004.

Диссертация посвящена исследованию системности обобщения как атрибутивного фактора современного проявления пространственно-временного аспекта полифонии и контрапункта в композиционно-драматургической целостности нового типа музыкальной формы, получившего в диссертационной работе название: Обобщающе-контрапунктическое формообразование (ОКФ).

Возникает ОКФ при наделении композиционного фрагмента (более характерно - начального или завершающего) следующей формообразующей обобщенно-обобщающей полисемантикой: а) непосредственно воспринятая значимость фрагмента обобщенной композиционно-драматургической целостности формы (фрагмента номинального композиционно-драматургического модуса, то-есть, фрагмента метатемы);

б) опосредованно воспринятая значимость, обобщающая композиционно-драматургическую целостность формы (диминуционный композиционно-драматургический модус, то-есть, метатема в уменьшении).

В пространственном аспекте номинальный и диминуционный модусы образуют мысленное контрапунктическое соотношение, во временном

аспекте - диминуционный модус оказывается определяющим в создании обобщения в ОКФ.

Создано специальную научную теорию конкретного типа музыкального формообразования – Обобщающе-контрапунктического.

Основным музыкальным материалом музыковедческого анализа в диссертационном исследовании являются Симфония №4 (1976 г.), Струнные квартеты №9 (1997 г.) и №10 (2000 г.) Юрия Ищенко.

Ключевые слова: полифония, контрапункт, обобщение, композиционно-драматургический модус, метатема, метаполифония, обобщающе-контрапунктическое формообразование.

Gurenko A.S.. Generalizing counterpoint shaping as a category of modern music mentality (based on the material of Yuri Ischenko's music). – Manuscript.

Thesis leading to the degree of a Candidate of sciences of art in the specialty 17.00.03 – Art of music. – Ukrainian National P.I.Tchaikovsky Academy of Music, Kyiv, 2004.

The Dissertation deals with the research in the complexity of generalizing which is the attributive factor of modern demonstration of the space and time aspect of polyphony and counterpoint in the composition and dramaturgic integrity of a new type of musical form, which is called 'Generalizing Counterpoint Shaping' in the Dissertation Work.

A special scientific theory was created for a concrete type of musical shaping – a generalizing counterpoint shaping.

Key words: polyphony, counterpoint, generalization, composition and dramaturgic modus, metatheme, metapolyphony, generalizing counterpoint shaping.

Підписано до друку 21.12.2004р. Формат 60×90/16.

Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.

Тираж 100 прим. Зам. № 172.

“АВТОРЕФЕРАТ”

01034, м.Київ-34, пров. Георгіївський, 2, оф. 29.

т. 578-04-14, 294-71-27.

45/508

АВ 61.701

ПЕРЕДІВ

МІСТ